

DE NEO-MYSTIEK EN FR. VAN EEDEN.

Mentis amor intellectualis erga Déum est ipse
Dei amor quo Deus se ipsum amat (Spinoza).



ROOMEN en waken zijn de zielstoestanden, waarin het tweezijdig karakter van het mensche-lijk bewustzijn het scherpst op den voorgrond treedt

Wanneer de dag over de aarde licht, de kleuren in felle schittering uit de morgennevels breken en alle dingen zich in scherpe omlijning voor onze oogen afteekenen, is aan de *rede* de heerschappij: Het verstand scheidt en ordent de voorstellingen, die zich in bonte varieteit aan onze beschouwing voordoen en de rede bouwt ze op tot gedachten. Maar als het licht niet meer in de vensteren schijnt en het wereldrumoer verstilt, dan sluiten wij moede de oogleden en de ziel keert in tot zich zelve. Dan komt ongeweten in onmerkbare overglijding, een tweede leven, dat van geheel anderen aard is dan het wakende.

De zinnedingen verliezen hun lijning, de teinten vlieten samen tot vage schemering en als een groot mysterie rijst de droomwereld voor ons op. In die uren zijn alle krachten om zoo te zeggen samengedrongen tot die eene: het gevoel. Onze vreugde, onze smart, onze liefde, ons medelijden, alles is vol intensiviteit en uit zich vaak onbewust in kreten, die ons angstig doen opschrikken uit onze slaap. Zonder verklaring kunnen wij zoo schrikkelijk bang zijn, zonder ons rekenschap van de gronden te geven, kunnen we zoo stellig en zeker weten.

Als we een oogenblik de onderscheiding van het dubbel-ik uit de psychologie overnemen, dan is 't het

tweede ik, dat in dit leven werkt en zijn karakter is *intuïtief*. De volkomen verschillende dispositie van het menschelijk bestaan gedurende de twee bewustzijnsstadia komt wel het scherpst uit, als de nacht openbreekt, de droomwereld langzaam verzinkt en het groot-reëele leven weer in het schelle daglicht voor onze oogen rijst. Dan kan nog uren daarna een donkere onbestemde melancholie onze ziel neerdrukken, om iets onzegbaar droevigs, dat ons in de slaap overkwam, maar als de rede haar analyseerend zoeklicht er over doet stralen, schijnt de oorzaak ons belachelijk klein en we worden boos op ons zelve, dat we ons door zó'n nietigheid van streek lieten brengen.

Aldus staat het intuïtieve droomleven van dat tweede-ik tegenover het redeleven van het eerste-ik. ¹⁾ In het algemeen moet de intellectueele mensch, die om met Plato te spreken, „de rede draagt in een hooge burcht” van het geheimzinnige droomleven schijnbaar niets hebben. „Droomen zijn bedrog” is, geloof ik, bij ons te lande het spreekwoord en daarbij steekt de nuchtere Hollander nog eens heel gemoedelijk een pijp op.

Maar al ligt hem dat woord op den mond bestorven, om het bij iedere gelegenheid met een ironisch lachje te debiteeren, ook hij blijft „mensch” en het zuiver-menschelijke neigt tot het mysterieuze en bovennatuurlijke, of liever gezegd het „bovenredelijke”.

Zoo laat zich verstaan de ontzaggelijke invloed, die de Romantiek in de vorige eeuw had met haar Novalisen en Wagnercultus en dat niettegenstaande een Goethe alle

¹⁾ Ook in suggestieven of hypnotischen toestand is de onderscheiding duidelijk op te merken.

Vergel. Wundt, Vorlesungen über die Menschen- und Tierseele, 5e auflage, s. 395 sqq., die het denkbeeld van een Dubbel-ik als mystische Schwärmerei verwerpt. Anderen daarentegen als W. James nemen het als vaststaande waarheid aan. Een monographie erover verscheen o. a. van Dr. Max Dessoir 1889, Berlijn.

cf. ook v. Eeden, studies pag. 173 sqq.

romantiek „ziek” had heeten te zijn. Immers juist op die gesmade neiging van het menschelijk gemoed speculeerde zij en haar elvenpoëzie en voorkeur voor het onwezenlijke en geheimzinnige had slechts ten doel de menschen in een droomenrijk te voeren met schemerige stemmingsbeelden en zoetklinkende woordenmuziek, waar slechts het intuïtieve leven met zijn sterk geprononceerden gevoelston zijn rechten deed gelden.

De romanticus Schopenhauer deed in de „denkende wereld” weer de aandacht op dat wonderleven vallen door zijn metaphysische droomtheorie en het was juist de neomystiek, die de belangstelling levendig hield.¹⁾ Het droomleven toch is vooral intuïtief en de intuïtie is in de mystiek van alle tijden de lichtende weg tot God.

Van Mohammed vond men overgeleverd, dat hij dagenlang zich in de stilte van den woestijn terugtrok en dan door lange contemplatiën in het intuïtieve droomleven verzonk, waarin hij met Allah verkeerde, Boeddha wist in diepe overpeinzingen zich door dat innerlijk licht één met al het zijnde en zoo moesten wij allen, die de Unio mystica Dei zochten, aan de zinnewereld van het dagleven afsterven, om door introspectie in dat leven te verglijden, waarin de ziel zich in God zou verliezen.

Die gedachten waren het eerst in stelselmatigen vorm door *Plotinus* ontwikkeld, den grooten filosoof van het Neo-Platonisme. In zijn geschriften had men de mystiek zoo aangeprezen gevonden en het is te verstaan met welk een devotie een Maeterlinck naar die werken opzag en den Neo-Platonicus eerde als „den eenigen gids, die men nog ontmoette op die eenzame, hoogste toppen der contemplatie en extase, den eenige, die ons nog een laatste

¹⁾ Over deze droomtheorie uitvoerig Rich. Wagner, Beethoven, *Gesammelte Schriften und Dicht.* Bnd. IX, S. 86 sqq. Leipzig 1873.

aanwijzing kon geven naar die geheimzinnige eilanden van vuur en die ijslanden van abstractie en liefde. ¹⁾

Om de nieuwere mystiek, zooals die zich ook bij onzen van Eeden openbaart, te verstaan, zullen we dus tot Plotinus' filosofie moeten terugkeeren, maar deze is op haar beurt weer niet te vatten buiten verband met de Helleensche kultuur, die met hem in grijzen ouderdom stierf. Slechts enkele woorden kunnen we aan deze samenhang wijden.

In de Grieksche oudheid was het intuïtieve element vooral belichaamd in den donkeren, mysterievollen Dyonisuscultus met zijn diep-pessimistische levens- en wereldbeschouwing ²⁾. In het gezicht van de statige tempels met haar witte zuilenrijen, waarom de avondzon haar innig gouden licht deed wijlen, zongen de Bacchanten in harige bokkenvellen gehuld en door het felroode druivenbloed beneveld, hun dythiramben uit, daarbij het sneller en sneller vallende rythme door de bewegingen der lenige, gespierde leden begeleidend in al wilder en gepassioneerder dans, tot zij op een hoogtepunt van extase, in de diepten der wereldsmart blikten en hun ontroering in woeste kreten uitschreeuwden. — Nietzsche heeft ons in zijn „Geburt der Tragödie” aangetoond, hoe vreemd de beschaafde Griek met zijn Apollinische schoonheidsreligie tegenover dit extatisch verschijnsel moest staan, maar hoe hij tot diep in zijn ziel een flauwe weerklank moest voelen bij die barbaarsche Dyonisuszang. Dat was de pessimistische ondergrond van zijn karakter, die zoo sterk sprak in de Silenussage en ook aan de grootsche structuur der tragedie ten grondslag lag. Om dat pessimisme te onderdrukken moest de Griek den sluier van een schoonen

¹⁾ In zijn „Trésor des humbles”, het gouden boek der moderne mystiek.

²⁾ Bij het volgende zijn we ons natuurlijk bewust niet volleigig te zijn. We willen slechts hoofdlijnen aangeven. Over de verschillende mysteriën vooral de Eleusische) spreken we daarom niet.

droom voor zich uitbreiden, daarvoor moest de Olympus bevolkt worden met al die schitterend-geïdealiseerde menschengoden, daartoe moest de lichtvolle Appollodienst zijn intrede doen. Maar het pessimisme, de Dyonische grondtrek, bleef bewaard in den duisteren achtergrond der tragedie, waar het algemeen-menschelijke in lijden ten onderging¹⁾.

Niet te verwonderen was het, dat Socrates, de star-nuchtere „immer grübelende” denkerskop, met dit Attische kunstwerk geen raad wist. Onder de schelle belichting zijner dialectiek toonde hij het volk van Athene de onwerkelijkheid der tragediewereld en de verdwaasdheid harer dichters, „die dingen neerschreven, die ze niet wisten.”

Immers hun helden werden gestraft, omdat ze verkeerd hadden gehandeld — tot zoover liep alles goed, maar ze kregen meer dan ze verdienden, ze gingen geheel ten onder in hun berouw en dat was een geheimenis, dat met de Socratische dialectiek niet was te verklaren. Zoo zien we de worsteling aanvangen, waarin de kunst haar revolutietijd doormaakte en de Grieksche tragedie stierf aan het optimisme en intellectualisme, met Euripides in de kunst gebracht. Maar vooral werd de rede het alleenzigmakend vermogen in de wijsbegeerte.

In Plato's filosofie speelde het intuïtieve nog een belangrijke rol in verband met zijn leer van de prae-existentie der ziel, waarin deze in ontvolkte schoonheid de ideeën had aanschouwd, die weer vaag in de herinnering oplichtten bij 't zien van hare afschaduwing: de wereld der verschijning²⁾.

Door deze intuïtieve herinnering, de *ἀναμνησις*, ontwaakte

¹⁾ cf. Nietzsche: Die Geburt der Tragödie. Nietzsche's Werke, Bnd I, 1899, Leipzig, S. 97 sqq.

²⁾ Zie voor het intuïtieve karakter van Plato's Ideenerkenntnis: Windelband: „Geschichte der alten Philosophie” in Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft, München 1894, S. 188 en voorts Dr. v. d. Hoek: Plato, de Staat, in „Groote denkers der Eeuwen,” p. 39 sqq, uitg. Cohen.

in den mensch de *εἰσως*, de Platonische liefde tot de idee¹⁾. Maar dan werd verder het leeuwenaandeel toegewezen aan de rede, die langs dialectischen weg moest komen tot de reconstructie van de gansche ideeënwereld, culmineerend in de idee van het goede, de stralende zon in de kristalijnen begrippenhemel. En sinds Plato vinden we de intuïtie al meer en meer uit leven en denken teruggedrongen. Door de kunst uitgewezen en door de wijsbegeerte het zwijgen opgelegd, scheen ze voor goed aan de menschheid in 't Westen haar licht te hebben onthouden en de gevolgen van dit rationalisme openbaarden zich in de scheiding van subject en object, die in de na-Aristotelische filosofie meer en meer begon door te werken, eerst nog slechts in beginsel bij de Stoa, die door een subjectief criterium orde in de chaos van ware en onware voorstellingen zocht te scheppen, alras in volle consequentie in het scepticisme van de nieuwe Academie, wier voornaamste woordvoerder, Arcesilaus, de absolute breuk met de wereld der objectiviteit bezegelde²⁾.

In het licht van deze geschiedenis nu moeten we het neo-platonisme, „de hellenistische parallel verschijning der Christelijke patristiek” beschouwen. Het is, zooals Schwegler opmerkt, „de laatste wanhopige poging van den antieken geest tot een monistische, de splitsing tusschen subjectiviteit en objectiviteit opheffende wereldbeschouwing”.

Deze monistische tendens stond in onmiddelijk verband met de religieuze opvattingen van het neo-platonisme. Als Rudolf Eucken in zijn „Lebensanschauungen der groszen Denker” Plotinus behandelt, maakt hij de volgende opmerking: „Einen festen zusammenhang der Wirklichkeit hatte die Griechische philosophie von jeher gelehrt und dem Menschen in das All sich ein zu fügen geboten. Aber das teilhaben an der Welt war noch kein Besitzen der Welt; im innersten Gründe führte der Einzelne ein gesondertes Leben, jetzt

¹⁾ Ontwikkeld in zijn Symposion.

²⁾ Schwegler: Geschichte der Philosophie S. 84 sqq, 1848.

aber wird eine allumfassende, alldurchdringende Einheit zur Quelle des gesammten Lebens, jeder Punkt wird innerlich damit verbunden, alles Einzelne hat sich damit zu erfüllen, sich davon absondern heiszt einem volligen Leere verfallen.¹⁾

Plotinus is dus de filosoof van het pantheïsme. Men moet zich nu voorstellen hoe hij de uitgeweven schoonheids-sluier der Appollinische wereld met beide handen uiteen scheurde en weer in het duistere mysterie durfde blikken, waarmee hij zich in 't diepst van zijn ziel één wist, gelijk de Bacchanten dat voor hem hadden geweten. Het goddelijk wezen, verheven boven denken en begeeren, was op twee wijzen te benaderen. Daar was de weg der hiërarchie; immers al het bestaande was uitstraling (emanatie) van God als het eeuwig zijnde, elk ding had zijn vaste bestemde plaats en ontving het leven door een volgende stufe, die het op haar beurt van een hoogere had verkregen. Zoo „stegen” langs dien hiërarchischen weg, waarin elke stufe deel had aan het licht van het absoluut zijnde, „de krachten op en neder en reikten elkander den gouden emmer”. Daarnaast was een andere weg tot God, maar daartoe moest men rijzen tot een sfeer, waar alle afstraling (alle afbeelding) ophield en alleen de zon der godheid zelve in intensieven gloed brandde. Die godheid draagt bij Plotinus verschillende namen, waarin hij zijn wezen tracht te benaderen. Nu eens heet Hij *τὸ Πρῶτον*, dan weer *τὸ Ἀγαθόν*, dan weer *τὸ Ἐν*, maar het volle wezen drukken zij niet uit, Hij is de Onuitsprekelijke, de Odenkbare²⁾.

Nimmer konden we dus langs den dialectischen weg van het denken God kennen; immers doorgronden kon men

¹⁾ R. Eucken, *Die Lebensanschauungen...* S. 84 Sqq. Zie voorts Schwegler t. a. p. T. 85 Sqq. Windelband, t. a. p. S. 218 Sqq. en vooral Zeller: *Die Philosophie der Griechen* V, 461 Sqq.

²⁾ Vergelijk vooral de bekende paragraaf *Περὶ τ'ἀγαθοῦ ἢ τοῦ ἐνός*, Plotini *Enneades* vol. II, VIII, 21, IX, 1 pag. 441, 1853, waar het godsbegrip van P. het duidelijkst wordt ontwikkeld.

het Ware slechts, als alle verschil tusschen denken en zijn ophield en hiertoe kon ons slechts de extaze voeren, waarin de rede aan de onreinheid der zinnewereld afgestorven, in volle onbewustheid zich zelf aanschouwde. Daar diep in de ziel zetelde de intuïtie op den gouden driehoek en onder het opwolken der wierookwalmen uit den duisteren Urgrund van het gemoed, werd haar oog verhelderd, zag zij de godheid in zich en verzonk in die aanschouwing in groote zaligheid.

Zoo is in Plotinus' extazeleer de Grieksche geest wel zich zelve voorbijgestreefd en het neo-platonisme was, zooals reeds is opgemerkt zijn laatste ademtucht.

Maar het mysticisme van den grooten wijsgeer oefende ontzaggelijken invloed op de latere denkers, zoodat zelfs een Augustinus, volgens Eucken de eenige onafhankelijke Christendenker, onder bekoring van de extaze gedachtekwam.

Het behoeft ons dus niet te verwonderen, dat de wijdvertakte richting, die zich tegenwoordig den eernaam neomystieken toeëigent, met vreugde tot haren vader teruggaat om aan zijn voeten wijsheid te leeren.

Ruusbroeck, Thomas à Kempis, Meister Eckhart, Tauler en andere mystici¹⁾ (Christen-leerlingen van den heidenschen neo-platonicus) mochten al groote bekoring op hen hebben, telkens erkennen ze weer, hoe Plotinus de grootste onder allen is, gelijk uit de aanhaling van Maeterlinck bleek.

Toch zien we oogenblikkelijk een diepgaand verschil tusschen den ouden Griek en zijn moderne geesteskinderen. Immers de eerste, hoezeer evenals Plato, van aesthetischen aanleg, was in de eerste plaats filosoof en was eerst langs moeizamen dialectischen weg gekomen tot zijn extaseleer, (a. h. w. een omslag der rede in zelfaanschouwing), die hem voortaan levensbehoefte was geworden. De nieuweren waren voor alles kunstenaars, wien vaak niet de waarheid, maar de schoonheid boven alles ging en die wel dikwijls

¹⁾ Ook Spinoza's pantheïstische mystiek met haar „Amor Dei intellectualis” staat bij de modernen hoog aangeschreven.

de mystiek gebruikten als reclamepakje voor hun eigen gedachten. Hun eeredienst werd bij zeer velen meer eene van het woord in zijn muzikalen klank, dan van den goddelijken Algeest, wiens licht de wereld vervulde en toen Huysmans, de man van de „messe noire”, de vroegere leidsman van de beweging der satanisten van zijn verdorven wegen terugkeerde en als een trouw zoon der Heilige Kerk belijdenis zijner zonden had gedaan, trok het toch de aandacht hoe weinig zijn nieuw mysticisme de Christelijke essence in zich had en met welk een zinnelijk welbehagen hij in zijn Cathédrale de magistrale architectuur van de Roomsche Kathedralen, de wijding dier eerbiedwekkende steengevaarten in hun scherpe kontoering tegen hooggouden avondluchten, en vooral de attractie der halfduistere interieurs met haar zoetgeurende wierooknevelen en ruischende orgelklanken in breedgehouwene, forschgestileerde zinnen uitbeeldde ¹⁾.

Bovendien was er in de nieuw-mystieke beweging veel dat aan de romantiek deed terugdenken, ook hier vaak die zelfverheerlijking der ikheid, waaraan Fichte met zijn leer van het absolute — ik den stoot had gegeven. Ook op dit neo-romantisme, dat in het stelsel van Henri Bergson zijn filosofische uitdrukking vond, moeten we de aandacht vestigen, om een juist beeld van de moderne beweging te krijgen.

Bergson ²⁾ sprak, evenals Brunetière het voor hem had gedaan, van het „bankroet van de wetenschap”. Voor haar bleef slechts over „het bezinksel van den Levensstroom, de neerstuivende asch van den levensbrand”, terwijl slechts de „intuition”, het tot bewustzijn ontwaakte instinct, het aanzijn kon geven aan de alle metafysische raadselen

¹⁾ Vergelijk Dr. H. M. van Nes, *De nieuwe mystiek*, Rotterdam 1901, pag. 116, René Doumic, *Les jeunes passim*.

²⁾ cf. *De Beweging* 1909 (Septemberaflevering), *De filosofie van H. Bergson* door de Boer.

ontsluierende filosofie. Door haar moesten wij den Plotinischen sprong doen in het eeuwig vlietende Leven, dat de immer wisselende godheid zelf was, om daarin gemeenschap met haar te vinden. Die stroom (la fleuve vital) kon door de rede slechts in enkele momenten a. h. w. kinematographisch worden opgenomen en vandaar de minderwaardigheid der wetenschap. In het groote Leven vond echter het dualisme tusschen rede en intitie zijn hogere eenheid, die verder door de vereenzelviging met het Gods-begrip Bergson's stelsel stempelt als pantheistisch.

Deze nieuwe romantiek, die we ook min of meer bij Dilthey terugvinden, was ontstaan uit de immer nog voortdurende worsteling tot oplossing van het dualisme: geloof en wetenschap. Kant had het probleem weer in volle scherpte gesteld, en de ontoereikendheid der reinen Vernunft tot 't kennen van het metafysische „Ding an sich” geproclameerd. Immers alle zekerheid omtrent de bestaande wereld was in den lijn van zijn transcendentiaal idealisme slechts relatief, „daar voor ons het zijnde opging in het door den denkenden geest zelf geproduceerde of althans geheel getransformeerde en in logischen vorm gegotene geheel van subjectieve voorstellingen, wier algemeengeldigheid d. i. wier waarheid haar grond vond in het gelijkelijk georganiseerd zijn der waarnemende subjecten¹⁾. Vandaar moest de „Kritik der Urteilkraft”, wier inhoud bestond in het gevoel van doelmatigheid der objectieve wereld, voeren tot het geloof, de „praktische Vernunft”. Maar deze Urteilkraft was als de draadbrug naar het Mohammedaansch Paradijs uit de koortsige fantasiën van den grooten profeet. Alleen de uitverkoornen bereikten veilig de woningen der Zaligheid, maar de overigen stortten neer in den donkeren, zwevenden afgrond van het Scepticisme, waartoe de zuivere rede in den lijn van het transcendentiaal idealisme onherroepelijk

¹⁾ Mr. Anema, Calvinisme en rechtswetenschap p. 37.

moest voeren, of wel in een mysticisme, gelijk we dat bij het pragmatisme van James vinden.

De schakel tusschen Kant en Bergson vormde Schopenhauer, de benificaire erfgenaam van den grooten Koningsberger, in wien de romantiek met Fichte en Schelling aangevangen, haar culminatie vond. Zijn invloed was onder de jongere schrijvers en zeker ook de nieuwere-mystieken moeilyk te onderschatten.

In 1875 schreef E. v. Hartmann:

„Die ganze Belletristik und Tagesliteratur der Gegenwart, „wenigstens soweit sie von jüngeren Schriftstellern ausgeht, „ist von Schopenhauerschen Einflusz berührt, von seiner „Schreib- und Denkweise durchdrungen“¹⁾, en die zinsnede kan in minder krassen vorm ook in den tegenwoordigen tijd nog gelden bij de weeropleving der romantiek.

In Schopenhauer's stelsel, door Kuno Fisscher gekarakteriseerd als een vierpoortig Thebe, waardoor het Boeddhisme en de Vedha haar mystiek schemerlicht doen vallen, was het primaat toegekend aan een gehypostaseerd wilsbegrip, dat feitelijk in de gansche wereld aanwezig, inzonderheid in den Urgrund van het menschelijk bewustzijn den donkeren toegang tot de kennis van het „Wesen des Dinges an sich“ ontsloot, waarvan de Platonische idee de objectivatie was²⁾. In deze voluntaristische oplossing van het Kantiaansch dualisme met haar terugdringing der rede en verheerlijking der intuïtie in het mysterieuse wilsbegrip, zien we duidelijk de lijn naar

¹⁾ Eduard von Hartmann: Gesammelte Studien und Aufsätze 3e Auflage, Leipzig, S. 569 sqq. Die Welt als Wille und Vorstellung II. S. 415, sqq.

²⁾ Eigenaardig in dit verband de opmerking van v. Hartmann, dat 't blinde wilsbegrip te innerlijk leeg van inhoud was, om er een systeem op te bouwen en dat tot aanvulling S. de toevlucht moest nemen tot andere stelsels m. n. Plato's objectief idealisme, voorts tot het materialisme, door welke beide hij in flagranten strijd kwam met zijn wilsrealisme en subjectief idealisme, t. a. p.

Bergson's filosofie loopen, terwijl beide hun verwantschap toonen met den romanticus Schelling.

1) De groote beking, die van Bergson in de filosofie en de neo-mystiek in de kunst uitging, toonde wel, dat de tijden voor een dergelijke beweging rijp waren. Voor een goed deel was ze te verklaren uit een reactie tegen de cijfer- en formulewetenschap, die in het materialisme van Büchner en Moleschott, het positivisme van een Comte en Renan hoogtij vierde en dat in het naturalisme van Zola en Balzac zijn artistieke bondgenoot vond. Men had genoeg van het troosteloze materialisme, dat alles van de keerzijde bezag en met zijn machtspreuken als „De mensch is wat hij eet” het menschelijk gemoed in het saldo van zijn eindeloze becijferingen had vergeten.

Overall ontwaarde men een verinniging van het zieleleven, 't zij ten goede, 't zij ten kwade, een oneindig sehnsüchtig verlangen naar het mysterie achter de maya der verschijning. Daarbij kwam de groote invloed van *Tolstoi* en *Ibsen*, die beide imposante profetenfiguren, de innerlijke verrotting der maatschappij aantoonden en daardoor nieuw voedsel gaven aan het pessimisme, die Boeddhistische woekerpant in het nevelachtige Westen.

Uit al deze factoren laat zich verklaren, dat het oog zich weer meer op het „Jenseits” ging richten en dat men teruggreep tot Plotinus en de groote mystieken. Echter, reeds wezen we op het verschil tusschen de nieuweren en hun oude leermeesters. De reactie was immers niet het eerst van de filosofische kant gekomen, maar van de kunstenaars en zij verloochende dan ook haar oorsprong niet. De beweging der neo-chrétiens in Fankrijk, geleid door artiesten als Bourget en de Vogué werd door *Paulhan*

1) Zie Theob. Ziegler: Geestelijke en sociale stroomingen der 19e eeuw (vertal. Polak: Wereldbibliotheek) I p. 449 sqq en voorts p. 424. Over Bergson wordt begrijpelijkerwijze niet gesproken, daar deze tot een volgende eeuw behoort.

in zijn „*Le Nouveau Mysticisme*” aan de kaak gesteld als een schijnchristendom, dat met Jezus’ leer niet meer dan den naam gemeen had en toen Verlaine, de dichterziel vol donkere, satanische perversiteit, die met een kring van vrienden een geraffineerd-aesthetischen eeredienst van den Booze had ingesteld, voor het hoogaltaar zijn berouw had betuigd verweet Paulhan hem, dat die bekeering „slechts een specerij was om zijn in ’t geheim bedreven zonden te kruiden” —

De neo-mystiek wilde de goddelijke naïviteit van de middel-eeuwen navolgen en in haar taal nam ze gaarne de innige kinderlijke uitdrukkingen der primitieven over¹⁾. Maar een Ruysbroeck, een Thomas van Kempen waren eenvoudig van ziel geweest en hadden geweten, dat men God het liefst in het witte deemoedskleed moest naderen. De nieuweren waren nazaten der romantiek en in hun schitterende stemmingswereld, door een Richard Wagner in al haar bekoring verklankt, moesten de „deemoed” en de „zelfverzaking” zich wel gevoelen als schuchtere kinderen in een vreemd en weelderig paleis. Achter allen zat in de nieuwe gedachtenwereld het „Mysterie”, dat vaag uit het duister zich aanduidt, zooals verborgen dauwdruppels plotseling opglanzen bij de beroering van maanlicht en dit romantisme, eens door Goethe „ziek” verklaard, moest ook tot een zieke mystiek voeren. Toch zien we ook in deze beweging veel sympathieks en veler mystiek is bij al zijn verkeerdheid van edelen aard. Tot de meest sympathieke en werkelijk ernstige modernen, behoort Frederik van Eeden. Over zijn mystiek gaan we nu verder tot u spreken in een tweede afdeeling.

*
* * *

¹⁾ ’t Zelfde verschijnsel vinden we in de z.g. praeraaphaelitische richting in de schilderkunst, waartoe o. a. Jan Toorop en Gustav de Walperné behooren.

Mijn ziel is nu als een kamer vol innigheid en rust en het geluid van het wereldrumoer verstilt voor het verlangen naar contemplatie. Zij komen nu met zachten vleugelslag, met atmosfeer van teere devotie, ze wachten tot ik ze ontvang, de wondere, rijzende gedachten. En voor ik het weet staat weer voor mijn oog het zwartombarde gelaat met dien diepen ziensblik, zoo passend in het milieu van het peinzende iamplicht... En nimmer voelde ik zoo de groote vertrouwelijkheid van dat wezen, maar ook nimmer voelde ik zoo de gevaarlijkheid van die hypnotisch boeiende oogendiepte...

De eerste gedachte, die zachtsuizend aanglijdt is het lievelingsbeeld van Van Eeden, de witte waterlelie, brooze bladeren, wijd uitgespannen op droomstille meererust. Als de waterroos wil ook zijn ziel zijn in absolute, Democritische evenwichtigheid. En o, vaak als ik zijn werken las, kreeg ik dien indruk van zielevrede, die op de worsteling volgt. Dan wilde ik wel zijn kind zijn, dat zijnen vader vraagt om meedeeling van zijn geluk in schuchtere vertrouwelijkheid. Maar een volgende regel verbrak weer die toovermacht en stelde mij zijn armoede voor in het schijnsel der schoonheid, bleeke stervende in witte kantschittering van nachtgewaden.— En als hij mij invoert in de stad der liefde, waar zijn Marjonstem weerklinkt:

„Neem mijne hand vertrouwelijk. Ik zal u voeren tot mijnen vader. Hij zal u geen kwaad doen. Wees niet bang. Gij draagt de donkerzachte deemoed. Die verwerpt Hij niet,” dan ben ik een wijle verbijsterd en staar in zoete bedwelming naar al die gouden koepeldaken en wit-marmeren zuilengalerijen, rijzend uit grijsblauwe aardenevelen tot het heilige licht en ik vraag hem schuchter: „Is dit alles uw schoone rijk en wilt gij mij hier tot uw vader brengen?”

En als hij mij voert in de stad der smarten, waar zoo in-teer de nachtliedjes ruischen door de donkere, statige boomen en mengeling is van frêlen weemoed en geweldig verlangen in de zachtklinkende woordenmuziek, dan word

ik tot schreiens toe bewogen van iets onzegbaar innigs, dat in mijn ziel resoneert

Maar hoog en gebiedend komt dan de stemme Gods tot mij: schrijf boven alles wat hij u toonde, den dood, want dit is niets dan schijn en bedrog der zinnen.

En bij het afwenden van het gelaat van dat schitterend zielerijk, voel ik met al die zachten, demonische drang de spanning dier trillende droombeelden en lijze melodieën, die zich onmerkbaar om mij weefden als banden van attractie...

Mystiek, mystiek is een vreemd woord!

Het zegt zoo weinig en het zegt zoo veel.

Een ieder grijpt het met onreine handen en drukt het aan zijn boezem als een lief speelgoed. Maar o, de reinheid, de onzegbare innigheid van zijn God te kennen nabij, zijn koele hand, zijn Vaderhand te voelen rusten op uw gloeiend hoofd en Zijn blik in uw oogen te weten zinken in immense, wereldverklarende liefde!

En voor Hem geknield te liggen in het blankwitte deemoedsgewaad en de oogen, de oogen tot Hem te mogen heffen met kinderlijk vertrouwen.

O, dat verglijden, dat verzinken in blind zich zalig-weten in een wereld van licht, een universum van heilige devotie, o zich gedragen te weten door de sterke, teeder-zachte armen van uw God over de duistere wereldgronden, waar het menschenrumoer weerklinkt vreemd als van verre, verre distantie.

„Alles voor dat Eene — alles, alles, alles voor dat Eene, o een glimlach voor wie twijfelen. Zij hebben 't niet gekend”.

Ach moet dan dit alles vervagen tot een *stemming*, een zwevende droomgedachte, in plaats van het zekere weten in het diepste, het allerdiepst heiligdom onzer ziel? Zoo wordt het heilige: speelgoed, kleurig vuur in de hand van den modernen artiest, om zijn gedachten te doen zien in een vreemde, zachtroode belichting.

Maar in Van Eeden is toch iets hoogers, dan liefde voor het Woord en koestering van de stemming. Ik voel hem dichter staan bij de vroegere mystieken dan bij de nieuwere kunstenaars. Ik voel een waarachtig streven in zijn woorden, een ernstig zoeken in zijn leven.

En hooger dan de woorden en de schoonheid staat bij hem het eeuwige en tijdelooze, dat ze omzweven in gelijkenissen: „Wie deze mijne woorden niet ziet als levende vingers, blank en hartstochtelijk omgrijpend het allermeest geliefde, angstig omklemmend, wat meer is dan de Gedachte denken en het Hart voelen kan, die verstaat ze niet”.¹⁾ En wat hij zoekt? „Het is volstrekt niet een sensatie, een bijzonder sterke, of mooie sensatie, een kunstsensatie of schoonheidssensatie — o neen! het is een ander leven”.²⁾

Niemand verwachte van mij een zwellend lotgedicht op Van Eeden. En ik zal hem niet oppronken met klatergoud van woorden of hem omhangen met versierselen van grove gedachten, zooals men een kermispop doet bij slag van bekkens en kopermuziek: moge mijn taal slechts de fijnheid zijner wereld niet krenken en niet anders spreken dan de waarheid in hare eenvoudigheid!

Het mystieke van onzen dichter toont zich al dadelijk in de allerwege treffende scheiding tusschen de twee werelden. De eene van de koele, starre rede, die zoo vaak voor de eenig waarachtige wordt gehouden, de andere die van den innerlijken wil, waar is het stralende licht en de klare, onmiddellijke apperceptie van het eenig wezenlijke achter den schijn. Dat onderscheid ten grondslag liggend aan de dichterlijke filosofie in het Lied van Schijn en Wezen, toont weer den dualistischen achtergrond van het Neo-kantianisme, in welks worstelingen Van Eeden medestreed met al de kracht van zijn temperament. In zuiver

¹⁾ Joh. Viator, p. 307.

²⁾ J. V., p. 341.

mystieken lijn was de suprematie begrijpelijkerwijze aan de intuïtie. Zoo duidelijk spreekt dit ook uit de woorden van Johannes Viator, waar zijn ziel lang omprangd door dorre abstractiën, plots voor het fijnere intuïtieve voelen van Marjon's gemoed opengaat. „Maar telkenmale en dit was vele malen, dat ik mij de grootere waande en onbegrepene, ben ik tot beschaming gekomen, bespeurende dat haar teeder-licht, wijd-stil voelen schooner en hooger was dan mijn compact verstand. Want deze vlottende, teedere, blinkende lichtnevel omvangt meer van het eeuwig schoon en dringt verder in het wezen Gods, dan mijn zwaardere, vastere gedachten”. (J. V. p. 316).

Hier toont zich Van Eeden tegelijk in een ander licht, dat van den denker. Want niet alleen ziener-dichter is hij, maar ook denker en naar verzoening dier twee personen zoekt hij met onvermoeiden kracht. Zoo sprak hijzelf met een zekere voorliefde van *wetenschappelijke mystiek* en de wetenschap was voor hem niet als voor Bergson's leerlingen een minderwaardig gewroet van dorre geesten en in duffe studiecellen zwoegende boekenknechten, maar ook zij had hare waarde, mits ze niet pretendeere het mysterieuze heelal in cijfers en mathematische formules uiteen te kunnen doen vallen en daarmee het ware wezen der dingen voor aller oog te hebben blootgelegd.¹⁾ Ze moest zich aanpassen aan het dichterschap en het zienerschap en tot de conclusie komen, waartoe de zieners reeds lang waren gekomen, dat onze aan ruimte en tijd gebonden maatstaven slechts relatief zijn. Vandaar Van Eeden's ingenomenheid met de nieuwe grondlegging der natuurwetenschap door prof. Lorentz te Utrecht in zijn betrekkelijkheidsleer, waardoor de wetenschap aan de mystici van alle eeuwen de hand der

¹⁾ Vergelijk ook de woorden van Joh. Viator: In de schoonheid zie ik de Rede niet — en in de Rede zie ik de schoonheid niet. Beiden wil ik, maar in den mensch zullen ze elkander niet volkomen bereiken. Pag. 365.

verzoening had geboden¹⁾. Zoo zou zelfs meer en meer het dichter-zienerschap het stralend centrum worden, van waaruit de wereld zou worden verlicht. En gelijk de wetenschap nu reeds zich transformeerde, zoo zou eens de gansche wereld transformeeren in den toekomst van het Godsrijk der liefde op deze wereld. De menschheid, door evolutie veredeld, zou haar koningen niet meer kiezen uit de industrieelen, de staatslieden of veldheerstalenten, maar als lichtgouden wijd-zwevende koepel zou de aarde-tempel overhuiven het koningschap van de dichters, en zieners, van de ware voorgangers des volks. Daar zou geen kastegeest meer heerschen, geen stelsel van privaatzit meer ellende en klassenhaat kweken, maar overal zou uit den mond der dichters het evangelie der liefde weerklinken en de band der broederschap de menschen vereenigen. Geen onderscheid zou meer zijn tusschen de liefde tot God en de liefde tot de medemenschen, want zijn wezen was in hen allen de stille maning tot goedheid en wederliefde. Geen familiebanden zouden meer zijn, want allen zouden zich broeders gevoelen in die eene immense liefde tot de wereld en haar groote inwonende Licht²⁾ —

In het derde deel van den Kleinen Johannes aanschouwt Van Eeden dit alles in een profetischen droom, waar Windkind door „den Goeden Broeder” verzoend met de menschen en het aardeleven, als van ouds zijn luchtige, blauwe manteltje om Johannes heensloeg en hem voerde naar het zonnig Italië, waar de witte tempels, met haar met roode wingerdranken omslingerde zuilen opblonken goudflitsend in het

¹⁾ Vergelijk Van Eedens artikel: „Wetenschappelijke mystiek” in de Samenleving 20 Mei 1911, p. 625 Sqq.

²⁾ De gedachte als zoodanig is niet nieuw, maar is voor een groot deel ontleend aan Plato's ideaalstaat, gelijk Van Eeden's impliciet erkent. Eigenaardig is wel hoe de mystiek haast immer samengaat met socialistische maatschappijleer. Zoo vormden zich onder invloed van Plotinus' mystiek oudtijds de orde der „Broeders van de Vrije Geest” en tal van andere socialistische genootschappen. cf. G. Adler: Geschichte des Sozialismus und Communismus I, pag. 93 sqq, 1891, Leipzig.

licht des geluks, en de wereld was één schoon geheel van goddelijke harmonie en Liefde ¹⁾ —

Het is een religie, die hier aan de menschheid wordt gepredikt, met al de wonderlijke attractie van v. Eedens woordenapostelen. Ook Nietzsche de dichter-ziener had eens den toekomststaat aanschouwd en met de extatische klanken van zijn „Also sprach Zarathustra” de wereld doen huiveren van schoonheidsontroering. Nietzsche's fout was zijn tot waanzin opgevoerd individualisme, in de leer van den Uebermensch culmineerend in schreeuwende heiligschennende onbarmhartigheid! Ook Van Eeden wilde den Uebermensch, maar niet als geweldenaar met den elementairen macht zijner ikheid neerbonzend en vertredend zijn zwakkere medeschepselen, maar den zachtmoedigen, koninklijken, bewust van het heilige licht der godheid binnen in hem, dat straalde diep in de ziel van al zijn broederen! Daar was de pantheïstische gedachte van het Al-Eene, die haar nauwe verwantschap toonde met Boeddhisme en Brahmanisme. Maar niet vinden we hier het absolute illusionisme van Boeddha's leer met haar Nirwana van volkomen vernietiging van het schijnaanzijn. Het was een reële godgedachte die huiverde door die subtiele Ellenklanken:

Veel-veel-wit madelieven staan,
 Goudene hartjes in 't sneeuwwitgespreide,
 Zien niet elkanderen — elk zich 't benijde
 Zonnekind wanend, zien zij den Vader aan —
 Vader! zeg hun, dat Gij in allen woont,
 Buig den hoogmoedigen; open den dicht-
 nog gewouwenen kelk, dat elk aan allen toont
 Uw licht zongezicht —

Wel was geheel en al in Boeddhistischen lijn de gedachte van het Lijden en de offeringswet in de „Ellen” en Joh.

¹⁾ De toekomstreligie vindt men ook ontwikkeld in v. Eedens art. „Koningschap en dichterschap” in de Gids 1910, 38e jrg., dl. IV, p. 387-412. Ook nog onlangs in een lezing te 's Hage.

Viator en in verband daarmee moet men ook beschouwen de uitdrukkingen van 's menschen zondesuld ¹⁾).

Deze was de disharmonie van het onreine in lage begeerten verzonkene lijfsleven met de eeuwige godswet der heilige liefde.

In den brand van dit beklagelijk lijf moesten wij ver reinen onze liefde, ons gansche aardsche zinneleven. In dat licht werd het Lijden begeerlijk, de Smart een evangelie ²⁾:

„Maar daar is Lijden, schooner dan de Dood,
Want niet om niet wordt 't menschenhart vertreden;
De brand der zielen is het morgenrood,
Waaruit lichtstil zal dagen Hemelvrede.”

Ons gansche leven werd dan eene offering en groote renunciatie. Die offeringsgedachte bezielde Johannes Viator en Marjon toen zij het gouden waas der intimiteit vrijwillig van hun liefdelieven aflichtten en het wondere boek tot de menschen zonden, in de wereld „waar het genadeloos haatlachen klatert, waar het vale wezenlooze stof stuift om de zwarte rotsen.”

Die offeringsgedachte bezielde v. Eeden, toen hij ten tweeden maal het diepst innige van zijn ziel aan de menschen gaf in zijn „Pauls ontwaken”, waarbij de Christelijk-getinte „fontanelgedachte”, het lijden tot verlossing der menschheid, zoo sterk op den voorgrond stond. En wie ontroert niet onwillekeurig bij die woorden: „O lieden, die dit arme spreken hoort, zoo daar wat liefde in u is, wat eerbied en een zweem van heiliging, loochen die in uw roekeloosheid niet. Bewaak den adem van uw lippen, behoed uw minst beweging, dat niets schenden zal, achteloos!”

¹⁾ Vergelijk over deze Boeddhistische gedachte: E. v. Hartmann: Das religiöse Bewusstsein der Menschheit, Leipzig, 2e Auflage, S. 348 sqq.

²⁾ In zuiver-pantheïstischen lijn werd de godheid zelf in dit lijden begrepen.

Op v. Eeden's bede is geen acht geslagen. Men heeft zijn Joh. Viator, zijn Ellen, zijn Paul's ontwaken bekritiseerd als gewone dagliteratuur. Een Verwey schold alles retorica en leugen en voelde niet de teere sublimiteit van het hoogere.

Maar wie ook v. Eeden beschouwt bloot als artiest, wie ieder werk op zich zelf ziet en niet zooals H. Borel wilde als een gouden schakel in den keten van zijn leven, die moet v. Eeden niet lezen, die verstaat hem niet.

Wie hem werkelijk wil kennen, moet hem zien in de gansche ontwikkeling van zijn leven, dat is als de compositie van een groot toondichter, aanvangend met het teere praelidium in den „Kleinen Johannes” en tot het einde voortgezet op hetzelfde thema van zielontroerende intonatie. Zoo willen wij een oogenblik onze aandacht op die ontwikkeling vestigen en den „Kleinen Johannes” van naderbij beschouwen¹⁾. De Kleine Johannes!

Als ik dien naam noem, rijzen weer voor mij op die wereld van gedachten, teer als vlindergoud, daar huiver ik weer van reïne emotie zooals alleen muziek in mij vermag te wekken. Van Eeden is ook musicus, een musicus van zijn taal in haar rythmisch beweeg en sonoren klank, vooral waar zij eenvoudig is, ontroerend tot in de fijnste vezelen van het gemoed, dat aanvoelt de spontaniteit van zijn zeggen.

Daar zijn ze weer: Windekind met het blonde elvenkopje en de donker-droomende oogen, Robinetta in haar blauwe jurkje, het aanvallige kind, dat zoo sprekend op Windekind geleeke, Wistik, de kleine kabouter met zijn sterblauwe vlamlichtje, en ja Pluizer, de hatelijke kwelgeest met zijn goede bekende „de Dood” en eindelijk de meest mysterieuse van allen, de ernstige onbekende in wiens oogen lag eindelooze weemoed.

¹⁾ Alleen het 1e deel wordt hier door ons beschouwd.

Dan willen we op twee dier symbolieke figuren een helderder licht laten vallen:

Windekind en Pluizer! 't Naieve idealisme met zijn egoistische, menschenschuwende natuurverheerlijking, het au fond goede, maar dat door vele tranen moest verhelderd worden tot het hoogere, het bewust altruistische, dat zich kon verzoenen met die groote, duistere stad, waar de menschheid woont en hare weedom. En daartegenover het koude, cijferende materialisme, de gestadige martelgeest van den goedwillenden, maar nog niet tot het lijdensleven voorbereide knaap, zijn donkere schaduw, die hem zijn gansche leven vergezelde.

Aan Windekind's hand was de kleine Johannes gelukkig, temidden van de vertrouwelijke bloemen en vogels onder den blauwenden hemel en den gouden zon, in naieve, maar egoistische natuurverheerlijking. En de lucht was zoo helder en de zon was zoo warm, tot Wistik kwam, de kabouter. O, die kleine rustverstoorder met zijn blauwe lichtje en het Gouden Boek, waarin stond, waarom alles zoo moest zijn en waar het geluk was te vinden!

Langzaam onbemerkt rees het grijze mysterie tusschen Johannes en zijn broeder Windekind, tot het in imposante grootheid zijn blikken benevelde en het blijde zonnelicht overwolkte. Toen gaf Windekind geen bevrediging meer, maar het terrein was voor Pluizer, die niet op zich liet wachten:

Ginds op de blonde duinen, waar de kleine Johannes dien eersten zomernacht zoo ingelukkig met Windekind was geweest en waar hij in diens blauwe manteltje gehuld aan zijns broeders borst had gesluimerd, daar (wreede speling van het noodlot) zou hij nu Pluizer ontmoeten. Twee blanke vlinders vlogen in wuft, luchtig spel boven elkander als boden van den verloren vriend. Ze ontweken Johannes als kenden ze hem niet en fladderden verder naar het hooglichte Westen, waar de zon terugzonk in die

grote, geweldige grot van vuurroodgerande rotsblokken. Geen nood! Hij zal ze straks terugvinden in de hand van Pluizer, stervend en met gescheurde, trillende vleugels — het eerste geschenk van zijn kwelgeest. Het laatste afscheid van Windekind. En nu vangt aan die geweldige, troosteloze heerschappij van den demon met dien ijzingwekkenden tocht door de graven, waar de kleine Johannes in de schemerig verlichte, zwarte lijkstaf dat iongetje zag liggen, de handen gevouwen op de borst, de oogen gesloten en Pluizer hem op zijn angstige vraag of dit nu alles werkelijkheid was met een demonischen grijns toevoegde, dat alles wezenlijk zoo was, behalve, dat hij zelf bestond — want dat doode jongetje, dat daar lag, was de kleine Johannes!

Nu werd alles van de keerzijde gezien en Dr. Cijfer, de personificatie der verdufte van alle hoogere beginselen verstoken wetenschap, zou den kleinen zwerveling tot een „mensch” maken. De hoogste glorie der geleerden was niets meer te zien dan cijfers, cijfers en nog eens cijfers! Rafelen en ontleden: het lancet en ontleedmes namen de plaats in van het gouden tooversleuteltje, het geschenk van Obéron.

Hier hebben we werkelijk een tijdelijke overheersching van het ergste materialisme en Van Eeden's leven. Maar het was slechts een louteringsperiode. In al zijn denken moest het egoïsme gedood worden, de verkeerde zijde in de Windekindsfiguur en dat werd de taak van den ernstigen, weemoedsvollen onbekende hem terug te wijzen naar verre, donkere lijdensstad.

De hier besproken figuren hebben we op te vatten als symbolisatie van zielekrachten in Van Eeden's zelf. Zoo is ook dit boek evenals de Joh. Viator en de Ellen een zielelied met al zijn stijgingen en renuntiën en het einde van alles is het gelouterde altruistische idealisme, de godenmuziek der intuïtie, die uit den baajert der tegenstrijdige

klanken omhoogstuwt. — Maar Pluizer is niet gestorven! Zoolang Johannes hem voor zich zag, dat hatelijk kleine manneke met die flikkering in de grijze spottende oogen en die eeuwige grijns om den mond, zoolang hij warm doorleefde de emoties van afgrijzen en walging, was Pluizer niet op zijn gevaarlijkst. Maar toen in het schokkende voorlaatste hoofdstuk de demon toeschreed, het blinkend ontleedmes in de hand, op het sterfbed waar Johannes' lieve pas gestorven vader lag, toen Johannes met zijn gansche ziel in opstand komend tegen de hartverscheurende heiligschennis die Pluizer wilde plegen, in blinde woede de polsen van zijn duivel greep en worstelde, worstelde, tot het hem rood werd voor de oogen, vervluchtigde zich de demon en drong diep in de ziel van Johannes en daar in donkere onbewustheid wonend, schiet hij plots in de hoogste extase van den dichter te voorschijn als een rossige bliksemflits, slaande in het teer-blauwe paleis van idealen, door Wind-kind's hand gebouwd. ¹⁾

Dat is de vijand, die voor v. Eeden in de wetenschap en het koel becijferende intellect was besloten, diezelfde wetenschap, waarmede hij uit kracht van zijn denkerschap voortdurend compromissen wilde sluiten. — In dit licht moet men v. Eeden's werken bezien. Hij is mysticus met geprononceerd intuïtieven aanleg, maar Pluizer blijft zijn noodlot. Zoo zijn ook te verklaren de tegenstrijdige zinsneden in Paul's ontwaken, waarop Ds. Meyer in „Omhoog” ²⁾ niet ten onrechte de aandacht vestigde. Het denken had v. Eeden zelfs gebracht tot een twijfelen aan de eenige vastheid in zijn leven, het innerlijke licht der intuïtie. Het was weer Pluizer's macht, die hem deed uitroepen: Geef mij een teeken!, opdat hij mocht gelooven aan de realiteit van het eeuwige, dat niet is van de wereld. Maar als hij

¹⁾ Ook het demonisch sarcasme in „de Tragedie van 't Recht" getuigt van die satanische macht.

²⁾ Omhoog, Onafh. Godsd Tijdschrift, 1e jrg., April 1914, p. 113 cqq.

aan het sterfbed terneerzit bij de geurlooze witte bloemen, en zijn lieveling met gevouwen handen, in devoot gebed, zag overglijden uit het tijdelijke in het tijdelooze, toen zag hij weer klaar in innerlijke aanschouwing, of liever *gevoelde* hij de realiteit van de hoogere bovenzinnelijke wereld, waarin nu de ziel van Paul was licht en ijl, los van de onreinheid van het lijfleven.

Door deze vaak sterk sprekende intuitieve kracht, kan v. Eeden heel teere, heel wijze en heel schoone dingen zeggen, maar zonder ander, hooger licht kan het niemand leiding, niemand zielsvrede schenken.

Karakteristiek is in dezen een zinsnede van den pantheistischen Christushater Kloos in zijn beoordeeling van Fr. v. Eeden's „Kleine Johannes” ¹⁾.

Maar daarom zal dit boek ook niet genoten worden door alle diegenen, die met zich zelve overhoop liggen, door emotioneele naturen, wien de hartstocht naar de hersens stijgt en die zich opwerpen tegen het leven met al de wildheid van hun temperament „*door allen ook eindelijk, die nooit met zich zelve tot klaarheid kunnen komen over de plaats, die zij innemen in deze wereld vol geheim*”.

Dat zeide Kloos, die zelf geen vrede kon vinden, de geïsoleerde, verworpen kunstenaar met zijn groote, melancholieke oogen, die eens had gezongen:

„God is in eenvoud van spontane woorden,
 „In zelfgenoegzame muziekakkoorden,
 „In 't hart, dat in zich zelf zijn glorie vindt,
 „God is in zonneschijn en mededoogen,
 „In klaren azuurglans van onwetende oogen,
 „In 't luid uitlachen van het schuld'loos kind”.

Juist door dit onvredige, dit voortdurend zoekende in v. Eeden's temperament, kunnen we ons zoo goed voorstellen, zijn hooge vereering voor de Indische religie, getypeerd in hare volmaakt equilibere, in zuivere kalmte

¹⁾ 14 Jaren literatuurgeschiedenis.

neergehurkte steenen Boeddhaveelden. En nu rijst voor mijn oog naast het lievelingsbeeld van v. Eeden de Lotosbloem, het Boeddhistisch symbool van de uit het absolute voortgekomen en weer daarin opgaande menschenleven dat eerst aan de koele meren des doods stilte en eeuwige rust zal drinken.

Daar hangt een morne schemering over Van Eeden's leven, een wolk van tragedie, zijn immer zoeken, maar het immer weer hem ontwijken der wereldharmonie. Ook dit is eigen aan de nieuwe mystiek, haar reikende handen naar een eeuwig Zijnde, een zelfgenoegzamen God.

Maeterlinck sprak van Hem in stamelende woorden, donker van symboliek, het Mysterie in de groote vaagheid van zijn verlangen, dat zijn figuren plots kon doen weenen van angst, gelijk de blinden in zijn „Les Aveugles” bij het voelen naderen van den Onzichtbaren Dood.

Maar toch gaf Van Eeden meer dan Maeterlinck. Maeterlinck gaf mystieke schoonheidsonroeringen, hij was, zooals Dr. Van Nes ¹⁾ opmerkt, „de dichter van de Vrees”. Van Eeden gaf zijn gansche leven, zijn intiemste bewegingen en geweldigste worstelingen en de manende stem van Ioh. Viator moet treffen als van een hooge, zij 't al gansch dwalende ziel: „De schijn dezer dingen is lust, maar dit is snood bedrog, het ware wezen is offering en groote renunciatie. Al hun zaligheid offerzaligheid, al hun geluk devotie.

„En elk meent zijn kleinen God dienenswaard boven „allen en de aanbidders der wetenschap en der kunst zijn „wel trotsch en noemen hunnen God den Eenige.

„Maar ik zeg — en ik wilde wel sterven na dit woord, „als het mocht uitrollen over alle volken en neerslaan op „de hoofden en zich vasthechten in de harten aller menschen— „er is Eén boven deze allen, die schijngoden en afgoden zijn. „Ik voel Zijn Wezen in mij. Maar niet vraag ik naar doel voor,

¹⁾ Dr. v. Nes, t. a. p., pag. 83.

„of oorzaak achter, wat menschedachten zijn, niet van Hem”.

Dat zijn klanken herinnerend aan de wijzangen van Rab. Tagore, den grooten dichter aan de voor-Indische kusten

Tagore, de sympathieke, ernstige grijsaard, de voor-ganger des volks, Tagore, de breede, de rustige van blik, de koninklijke.

Tagore, de priester-kunstenaar, zeggend al zijn woorden met religieusen klank.

Reeds rolt het sonore geluid zijner zangen verre uit over de wereld en we gevoelen het, ook ten onzent, waar v. Eeden zijn wijzangen bekend deed worden. Tagore's mystiek, die haar zuiverste weerklink vindt in v. Eeden, legt beslag op de menschelijke ziel.

Het koude geschitter van den artiest met zijn fluweelen jasje en excentriek lange lokken, zijn onnatuurlijke spraakbewegingen en zijn egocentrische wereldbeschouwing, het verbleekt voor het licht van den ziener-dichter.

En een stem komt tot de Christenen, die dit alles koud en onbewogen aanzien, de kunst voor anderen overlatend: Voor wien zal zijn de toekomst, voor Christus of voor den dwaalgeest? En als het Christendom nù zwijgt, nu juist de tijd rijp blijkt voor waarachtig religieuse kunst, dan zal haar vijand komen met gedruisch van vleugelen en groote kracht en de aarde aftrekken van haren Koning. En dat zal de gerechte straf des hemels zijn voor onze trage allerchristelijkste onverschilligheid.

Amsterdam, 27 Nov. 1914.

H. D.



VAN WOLKENVREDE EN WERELDWEE.

Een avondmijmering.



ELIJK kudden, die al grazende voorttrekken over het heideveld en zich in grillige, steeds wisselende vormen groepeeren, zoo schuiven in lange rijen de stille wolkscharen door den manenacht. Vage dichte massa's stuwen langzaam voort. Kleine, vlugge wolkjes snellen als dartele lammeren langs de groote massa's henen. En over alles giet de maan haar vredig, zacht licht. Vrede straalt van den hemel, van vrede spreekt de gansche natuur. Zoo kon een Kerstnacht zijn.

Doch er wonen levende wezens op de aarde. En ver, ver weg, onder peinzende berken en droomende beuken van Vlaanderland, daar sluipen gebogen gestalten. En zij zoeken het duister der schaduwen en zij vermijden het heerlijk licht. En die gestalten heffen de oogen niet hemelwaarts, zij turen en turen, maar niet naar 't reine wit der wolken op den diep-blauwen achtergrond. Hun oogen zijn blind voor de zachte kleurschakeering, voor 't spel van perspectief en afmeting daarboven. En lukt het een nieuwsgierige lichtstraal door te dringen in het geheimzinnige van het schaduwrijk, dan ziet ze plotseling haar beeld dof weerkaatst. Geen watervlak vangt den speelsche manenimf in zijn wijduitgebreide armen op; maar stoten doet ze zich aan 't harde, blauw glimmende staal. Huiverend zoekt ze verder, want prediken wil ze van den vrede, dien haar zendster uitstort over de slapende natuur. Spreken wil ze tot die menschenkinderen, zooals ze vroeger placht te doen, van het schoone, wat ze